

tahribe uğradığı tesbit olunmuştur. Kalenin kendisinden başka burada bizi alâ kadar eden husus, res. 15 de plâni yayınlanan içden eni 8 m. olan kare plânlı ve minareli bir cami harabesidir,

XI. I. Zdravkovic, *Travaux de debaiements de l'église de St. Nicolas à Novo Brdo en 1956* (=1956 da Novo Brdo'daki Aziz Nikola kilisesinde yapılan temizlik ameliyeleri) Starinar, Revue de l'Institut Archéologique VII-VIII (1958) 347-358.

Bu makale ile tanıtılan Nikola kilisesi harabesi bir Türk eseri olmamakla beraber, eski bir kaynaktan ve temizlik ameliyesi sırasında rastlanan kazı kalıntılarından burasının bir müddet cami olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Nitekim 1610 da Bar metropoliti Marin Bizzi, bu kilisenin cami haline getirilmiş olduğunu bildirmiştir. Kazı ve temizlik faaliyeti sırasında da bu hususu teyid eder mahiyette olmak üzere mihrab ile

taştan yapılmış minberi (res. 2 plâni ve res. 2) minber) bulunmuştur.

Son yıllarda Yugoslavyada Türk sanat tarihini ilgilendiren yayınların hepsinin burada tanıtıklarımızdan ibaret olmadıkları muhakkaktır. Bu görebildiklerimiz veya ayrıbaşım halinde elimize geçenlerin dışında daha birçok makale ve araştırmanın bastırılmış olduğuna muhakkak nazarı ile bakılabilir. Nitekim Saray-Bosna'da basılan İslâm cemaati dergisi (*Glasnik vrhovnog islamskog starjesinstva u federativnoj narodnoj Republici Jugoslaveci*) de de kısa notlar halinde Türk mimârî eserleri hakkında yazılar bulunduğuna işaret edelim. Görebildiğimiz tek sayısında (ilt IV, fas. 1-4, Ocak-Nisan 1958) 77-82 de Poci-telj (=Poçtel) ile Trebinje'deki Türk eserleri hakkında resimli bir makalenin yer almış olması bu Derginin de ihmal edilmemesi gereken bir yayın olduğunu ortaya koymaktadır.

Semavi Eyice

Zeine, Zeine N., *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism* (=Arab-Türk münasebetleri ve Arab milliyetçiliğinin doğuşu); Khayat's Yayınevi; Beyrut, 1958; 155 s.

Yakın Doğu'nun son yıllarda dünya siyasetinin mihraklaştığı bölgelerden biri haline gelişi, bu bölgeye dair eserlerin birbiri ardından yayınlanmasına sebep olmaktadır. Bunlardan biri, Beyrut Amerikan Üniversitesi Profesörlerinden Zeine N. Zeine'in *Arab-Türk münasebetleri ve Arab milliyetçiliğinin doğuşu* konusundaki monografisidir. Bahis konusu

bölgenin yakın tarihini aydınlatan bu eser, Osmanlı tarihiyle ilgisi dolayısıyla Türk ilim âleminde tanıtılmağa değer.

Eser bir önsöz ve yedi bölüme ayrılmış, sonuna da ekler, bibliyografya ve indeks ilâve olunmuştur.

Önsözde kitabın konusu ve gayesi açıklanıyor. Müellif on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyıl başında Arab-Türk münasebetlerini incelemekle Yakın Doğu'nun bugünkü siyâsi meselelerini anlamaya yarayacak esasları ortaya koyduğunu belirttiği gibi, Arab milliyetçiliğinin mahiyetini de bu suretle öğrenmek mümkün olduğunu ileri sürüyor. Ayrıca,

müslif kitabın ağırlık merkezini Osmanlı çağının Suriye vilâyeti teşkil ettiğini bildiriyor.

Birinci ve ikinci bölümler ana konuya giriş sayılabilir. İlk bölümde Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve yayılışı özetlendikten sonra, Arab ülkelerinin İmparatorluğa katılışı anlatılmaktadır. Müellif bu ülkeleri Sultan Selim I. in Çerkes Kölemenlerden aldığına dikkati çekerek, Türklerle Arablar arasında bir düşmanlık husule gelmediğine işaret ediyor. İkinci bölüm Arab ülkelerinde Osmanlı idaresine ayrılmıştır. Burada XIX. yüzyılda Osmanlı idare sisteminde yapılan islâhat gözden geçiriliyor ve 1888 yılında Suriye'nin üç vilâyetle iki müstakil sancağa bölündüğü kaydediliyor.

Mütekip bölümler eserin en önemli kısımlarıdır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde Arab ülkelerinde Türk düşmanlığı inceleniyor. Müellife göre, bu düşmanlık Osmanlı idaresinin bozulmasından, bir de Batı tesirlerinden doğmuştur. Başlıca milliyet fikri etrafında toplanan Batı tesirlerinin Hıristiyan Arablar, hususiyle Maruniler vasıtasıyla bölgeye girdiği eserde izah olunuyor. Türk hâkimiyetine karşı ilk hareketler olarak, üçüncü bölümde Vahabî kıyımı (1803-17), Kavalalı Mehmed Ali paşa isyanı (1832-41) ve Marunî ayaklanması (1880) kısaca ele alınıyor. Fakat, bütün bu hareketlerin Müslüman Arab halk kütlelerinin aynı zamanda İslâm halifesi olan Osmanlı padişahına sadakatını sarsmadığı; müellif tarafından ifade olunmaktadır. Dördüncü bölümün konusunu Abdülhamid II. devrinde (1876-1909) Müslüman Arabların kendi bölgelerinde islâhat istemeleri teşkil eder. Bazı Hıristiyan Arab liderlerin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak maksadıyla faaliyette bulunmalarına rağmen, Müslüman Arab aydınlar Padişahın baskıcı idaresine karşı Genç Türk hareketi-

ni desteklemişlerdir. Nitekim, II. Meşrutiyetin ilânı İmparatorluğun her tarafında olduğu gibi, Arab ülkelerinde de büyük bir sevinçle karşılanmıştır.

Beşinci ve altıncı bölümlerde Arab milliyetçiliğinin doğuşu hikâye olunur. 1909-1914 arasındaki yıllarda İttihad ve Terakki iktidarının Türkleştirme siyasetine karşı Arab liderlerin Adem-i Merkeziyet cereyanını destekledikleri görülüyor. Artık liderler Arab vilâyetleri için muhtariyet istemekte idirler. Bir taraftan "Al-Fatat." ve "Hizb al-Lamarkaziyya." cemiyetleri dış ülkelerde bu gayenin gerçekleşmesine çalışırken, Lübnan'da "Camiyyat Bairut al-İslamiyya." 31 Ocak 1913 tarihinde hükûmete onbeş maddelik bir muhtariyet programı sunmaktadır. Birinci Dünya savaşının çıkmasıyla de Arab liderler bir adım daha atarak, istiklâl davasını benimsemişlerdir. Arab milliyetçiliğinin savaş devamınca gelişmesini müellif iki âmile bağlıyor: Cemal Paşa'nın devlete ihanet ithamıyla Arab liderleri 1916 Mayısında idam etmesi ve müttefiklerden yardım vaadi olan Mekke emiri Şerif Hüseyin'in 1916 Haziranında isyan bayrağını açması.

Yedinci ve son bölüm konuya toplu bir bakıştır. Dört yüz yıllık Osmanlı idaresinde Arabların maruz kaldıkları tesirler bu bölümde umumî olarak incelenmiş, İslâmiyet, Türkler, Batı nüfuzu ve Arab milliyetçiliği, aralarındaki münasebetler de hesaba katılmak suretiyle ele alınmıştır. Kitap, İkinci Dünya Savaşından sonra Arab âleminde beliren lâiklik ve sosyalizm cereyanlarının tahliyle sona ermektedir.

Prof. Zeine'in eserinde ilk göze çarpan özellik, objektiftir denilebilir. Müellif Arablara sempatisini gizlemiyor sa da, Türklere karşı düşmanlık izhar etmemektedir. Eserde türkçe dahil çeşitli dillerde basılmış kaynaklardan başka, İngiliz ve Fransız arşiv malzemesi kulla-

nılmıştır. Bununla da yetinilmiyerek, şifahî kaynaklara taşvurulduğu müşahede olunuyor. Müellife bilgi veren şahıslar arasında Arab milliyetçilik hareketi liderlerinden Faris Nimr Paşa ile Türk generali Ali Fuad Cebesoy'u zikretmek gerekir. Eserin başarılı bir terkip denemesi olduğu şüphe götürmez.

Buna karşılık, eserde tenkide değer bazı yanlışlara rastlanıyor. Meselâ, XIV. yüzyıl ilk yarısında Rum Selçuklu İmparatorluğunun siyasî ve kültürel hayatının en yüksek noktaya eriştiği kaydı (s. 9) düzeltilmelidir. Gerçekte bu imparatorluk XIV. yüzyıl başlangıcında yıkılmıştır. Constantinopolis şehrinin fetihten sonra İslâmbol adını taşıdığı ve İstanbul kelimesinin bundan bozma olduğu iddiası da (s. 15) doğru değildir. Malûmdur ki, İstanbul adı şehre Türkler tarafından daha fetihten önce verilmiştir; İslâmbol adıyla ancak XVI. yüzyılda ortaya çıkar. Müellif, Fransızların 1535 de Osmanlı İmparatorluğundan kapitülasyonları elde ettiğini yazıyor (s. 25).

Halbuki, son ilmi araştırmalar 1535 kapitülasyonlarının uydurma olduğunu ortaya koymuştur¹.

Eserde Türk kaynaklarından kâfi derecede faydalanılmamış olduğu görülüyor. O devre ait Türk arşiv vesikaları kullanmak henüz imkânsız gibidir; fakat Türk mecmua ve gazete koleksiyonları taransaydı, konuya yeni bilgiler katmak mümkün olurdu.

Yukarıda belirtildiği üzere, müellif son yıllarda Arab milliyetçiliğinde lâiklik cereyanı doğduğundan bahseder. Acaba bu cereyan Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik hareketinden ilham almış olamaz mı?

Eksiklerine rağmen, kitap önsözde açıklanan gayelere ulaşmıştır. Bu itibarla müellif tebrike şayandır.

Ercümenî Kur'an

¹ Bunun için bk. Gaston Zeller, *Les Temps Modernes (Histoire des Relations Internationales serisi)*; Paris, 1953; II, 1ère Partie, 69 not.

Neşir Heyeti :

*M. Cavid Baysun - Cemal Tukin - M. C. Şehabeddin Tekindağ
İbrahim Kafesoğlu*